

- натуральним налогом 15 марта // Полн. собр. соч. – Т.43 – Москва, 1963.
4. Нізова Л. Сільський кустар // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – 2005. – Вип. 14.
 5. Присяжнюк Ю.П. „Малоросійський традиціоналізм” другої половини XIX – початку XX ст.: анахронізм епохи чи імператив селянського „серця”? // Наукові праці Державного гуманітарного університету ім. П. Могили. – 2001. – № 1. – Т.10.
 6. Нізова Л. Податкова політика як важіль у перетворенні дрібного власника у найманого виробника // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – 2003. – Вип. 9.
 7. Кульчицький С.В. Між двома війнами (1921-1941рр.) Сторінки історії України: XX століття: посібник для вчителя. – К.: Освіта, 1992.
 8. Капустян Г.Т. Дві „правди”, або українське село в двадцяті роки двадцятого століття. – Кременчук, 2003.
 9. Ганжа П. О. Таємниці українського рукопису. – К., 1996.
 10. Сушко О. НЕП: між доцільністю і несприйняттям [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – <http://www.kmu.gov.ua>.

С.С. Капустян

ПОЧАТОК СТАЛІНСЬКОЇ „РЕВОЛЮЦІЇ ЗГОРИ” В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ

Масова участь українського селянства у повстанському русі періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., його натхненна боротьба за землю та волю довела неспроможність розвитку суспільства за „воєнно-комуністичним” сценарієм, запропонованим більшовицьким режимом. Воєнно-комуністичний експеримент поступився місцем до певної міри ліберальним непиським принципам соціально-економічного розвитку і застосуванням дозованого державного регулювання цими процесами.

Період нової економічної політики породив надію і сподівання у безпосереднього товаровиробника на реальну можливість відродити селянське господарство на основі природних принципів виробництва і розподілу виробленого, пошани до приватної власності і власника.

Хлібозаготівельна криза кінця 1920-х років виявилася вагомим чинником до впровадження „надзвичайних” заходів, які знаменували сталінську „революцію згори” та злам непу. Про початковий період впровадження надзвичайних заходів в українському селі наше дослідження.

Аналіз історичних подій, пов’язаних з умовами розвитку соціально-економічного і політичного життя українського села 1920-х років, радянська історіографія змушена була трактувати в чітко визначеній компартійними директивами концепції [1; 2]. Демократизація пострадянського суспільства відкриває науковцям можливість суттєво розширити джерельну базу конкретно-історичних досліджень проблеми становлення радянської командно-репресивної системи управління в українському селі в 1920-х роках. До ряду видань за унікальністю опублікованих джерел за останній час слід віднести збірники документів за редакцією професорів

С. Кульчицького, А. Береловича, В. Данілова, Р. Маннінг, Л. Віоли. У них систематизовано директивну хроніку вищого партійного та державного керівництва в масштабах СРСР та УСРР, котра визначала основні напрями радянської політики на селі наприкінці 1920-х років.

Автор статті ставить за мету з’ясувати початок сталінської „революції згори” в українському селі. Січневі 1928 року директиви ЦК ВКП(б) місцевим партійним організаціям про хлібозаготівлі, відомі як сталінські, переконують, що застосування репресій та примусових ревізій хліба стануть умовою успішного виконання хлібозаготівель, „податків, страхування, насінневої позики...”, селянської позики... само обкладання” тощо: „При утриманні недоїмок з усіляких оплат застосовувати негайно жорсткі покарання, у першу чергу, стосовно куркульства. Особливі репресивні заходи необхідні стосовно куркулів та спекулянтів, які зривають с/г ціни”; „потрібно зараз же нанести удар по закупівельнику і куркулеві, потрібно арештовувати спекулянтів, куркуликів і інших дезорганізаторів ринку та політики цін” [3,137; 147]. З цього часу хлібозаготівлі набувають характеру надзвичайних кампаній.

Вище радянське політичне керівництво усвідомлювало наслідки упровадження примусових хлібозаготівель, тому органам ОДПУ на місцях пропонувалося „негайно провести, узгоджуючи з місцевими партійними і радянськими організаціями, масові репресії проти найбільш злісних приватних хлібозаготовачів і хліботорговців...”, з наступною передачею справ для розгляду Особливої наради при Колегії ОДПУ” [4, 682]. Перші результати каральної акції з’являються уже наприкінці січня 1928 року. „Починаючи з останніх чисел січня розпочали по Сибіру та Україні здійснювати арешти куркульських елементів”, – зазначалося у доповідній записці ЕКУ ОДПУ від 8 лютого 1928 року про здійснення масових репресій проти спекулятивних елементів на хлібному ринку СРСР [4,682-683].

На органи ОДПУ покладалося здійснення нехарактерних для них каральних функцій з метою забезпечення успішного виконання планів державних хлібозаготівель. Інформаційне зведення №6 ЕКУ ОДПУ від 14 січня 1928 р. „Про хлібозаготівельну кампанію” засвідчувало репресивні заходи влади у відповідь на січневі сталінські директиви: „Останнім часом по Україні арештовано в загальній кількості... 544 приватних хліботримачів. Внаслідок проведених репресій на українському хлібозаготівельному ринку приватники на даний момент всілякі заготовки хлібних культур припинили” [4, 655-656].

Паралельно з „викачуванням” хліба на селі насаджувалася карально-репресивна система управління. Це яскраво відображено в поглядах, думках, судженнях селянства, у порівнянні ним „радянських” і „царських” порядків. Так, селянин Іванісов із Кам’янського району Запорізької округи у листі (січень 1928 р.) до свого родича в Запоріжжя викладав власні думки з приводу аграрної політики партії: „Партія, борючись з опозицією, перейшла до ультрарадикальних заходів у стосунках з селянством. Компартия, уряд і робітничий клас дивляться на селянство як на гаманець-самотряс”, намагаються довести селян до жебрацького стану, щоб залучити

до колгоспів”. Автор передає також і атмосферу готовності селян до непокори: „Селянство перестало вірити нашому уряду, воно доведено до останньої межі терпіння... Селянство вже збирається брати вила і йти на уряд” [4, 661-662].

Інформативні зведення органів ОДПУ відстежували політичні настрої селянства щодо хлібозаготівельної політики радянської влади. Констатувалося, що куркулі, заможні селяни та частково середняки все ще притримують хліб через „невдоволення існуючими цінами на хліб”, а також сподіваються на підвищення цін на хліб навесні. У Криворізькій окрузі у м. Широкому 8 січня під час суду біля сільбуду над „злісними неплатниками” заможний селянин зауважував: „Які б заходи не застосовували, а раз за хліб дають руб, то нема чого і вимагати. Даремно нічого не візьмуть” [4, 673]. У Чернігівській окрузі заможне селянство називало податок по самообкладанню „новим розкуркуленням” [4, 677]. На зборах Ловеватської сільради Зінов'ївської округи, де представники влади намагалися розглянути питання про організацію кампанії з самообкладання, середняки викрикували, що партія і радянська влада душать селянство, що потрібно селянам мати власний уряд. У селі Бобринці тієї ж округи середняки говорили, що „у Миколи було більше розуму у п'яній голові, ніж зараз у тверезих” [4, 678].

Однією із поширених форм протесту проти аграрної політики радянського політичного режиму навесні 1928 р. залишалася антирадянська агітація. В аналітичній записці Таємного відділення ОДПУ „Антирадянський рух на селі” (жовтень, 1928 р.) зазначалося: „Важливі наші кампанії – податок, хлібозаготівлі, землеоблаштування, самооподаткування, перевибори рад та інших громадських організацій викликають різке підвищення антирадянських агітаційних виступів, які часто супроводжуються відкритими закличками до непокори владі та її повалення” [4, 806]. Цей документ свідчив, що в деяких районах України та Північного Кавказу виникали антирадянські групи, які намагалися організувати повстанське ядро. „В усіх майже випадках ці групи уже мають, чи то шукають зв'язки з Червоною Армією” [4, 809]. Тут же зазначалося про наростання масових антирадянських виступів на селі. Протягом восьми місяців 1928 р. зафіксовано 564 масових виступи, першість тримають Україна, Північний Кавказ, Урал [4, 812].

Офіційну владу турбувала глибока поінформованість червоноармійців (більшість їх за соціальним походженням селяни) про реальний стан справ на селі, пов'язаний із запровадженням примусових хлібозаготівель. З метою контролю червоноармійської кореспонденції 24 січня 1928 р. направляється шифротелеграма за підписом заступника ОДПУ Ягоди з вимогою інформувати Центр про настрої червоноармійців у зв'язку з впровадженням примусових хлібозаготівель. Зокрема, у шифротелеграмі зазначалося, що заходи з посилення хлібозаготівель викликали скарги селян на „тиск” властей і сільські листи наповнені висловлюваннями про впровадження продрозкладки та вимогами про створення селянських спілок [4, 1081]. Протягом трьох днів (30, 31 січня та 1 лютого 1928 року) перевірено 4237 листів. Щодня вилучалося 30-40 листів „з відкритим контрреволюційним змістом” [4, 839].

Сільська інтелігенція усвідомлювала глибину трагедії, яка насувалася на село у зв'язку з упровадженням примусових хлібозаготівель, і оприлюднювала свою позицію з приводу політики партії та уряду на селі. „Хлібозаготівлі і збір податку викликали з боку частини учительства недобррозичливе ставлення, а часто і активну протидію, зокрема агітувало проти здачі хліба, податку і т.д.”, – повідомлялося у зведенні ІНФО ОДПУ № 1 про політичні настрої сільської інтелігенції України та Смоленської губернії станом на 1 січня 1929 р. „Радянська влада душе селянство податками. Село стогне під комуністичним ярмом (Кременчуцька округа). „Не здавайте хліба по хлібозаготівлях” [4, 830].

Економічно необґрунтовані примусові ревізії хліба позначилися на масовій відмові селян від оренди землі, весняного посіву. Так, у с. Петрівське Ізюмської округи середняки відмовлялися від засіву, апелюючи тим, що це призведе до зростання податків: „Ви нам пропонуєте покращувати господарство? Щоб більше податків брати? Непотрібно нам нічого” [2, 734].

Активна усвідомлена позиція значної частини селянства, сільської інтелігенції, червоноармійців, з одного боку, та непримирима боротьба групи Бухаріна проти сталінської позиції щодо примусових дій, спрямованих на масове вилучення хліба на селі, сприяли короточасній перемозі бухаринської позиції на липневому 1928 р. пленумі ЦК ВКП(б), якому вдалося тимчасово скасувати надзвичайні заходи на селі. Однак лавина „надзвичайщини” ще потужніше накопилася на село з початком нової хлібозаготівельної кампанії 1928/29 року. Врешті-решт сталінська „революція згори” тріумфально завершилася на листопадовому 1929 р. пленумі ЦК ВКП(б).

1. *Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР: В 2-х т./ Редкол. А.Д. Скаба (відпов. ред.) і ін. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1.*
2. *Становление и развитие социалистического образа жизни в советской деревне: Сборник науч. трудов. – Воронеж., 1982.*
3. *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т.1. Май 1927– ноябрь 1929/ Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы.– М., 1999.*
4. *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Док-ты и материалы. В 4-х тт. / Т.2. 1923-1929/ Под. ред. А. Береловича, В. Данилова. – М., 2000.*

В.Н. Кузин

ЗАРОЖДЕНИЕ ОСНОВ СИСТЕМЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СССР В ПЕРИОД НЭПА

Период новой экономической политики, проводившейся в СССР в 1920-х гг. при всей его кажущейся разработанности ещё долгие годы будет привлекать к себе внимание исследователей. Изучение опыта строительства нового государства, проходившего в условиях глубочайших проблем, вызванных войнами и революциями, сопровождавшегося хозяйственными невзгодами и